

De Keверberg oftewel de burcht van Kessel

DOOR

J. G. N. RENAUD

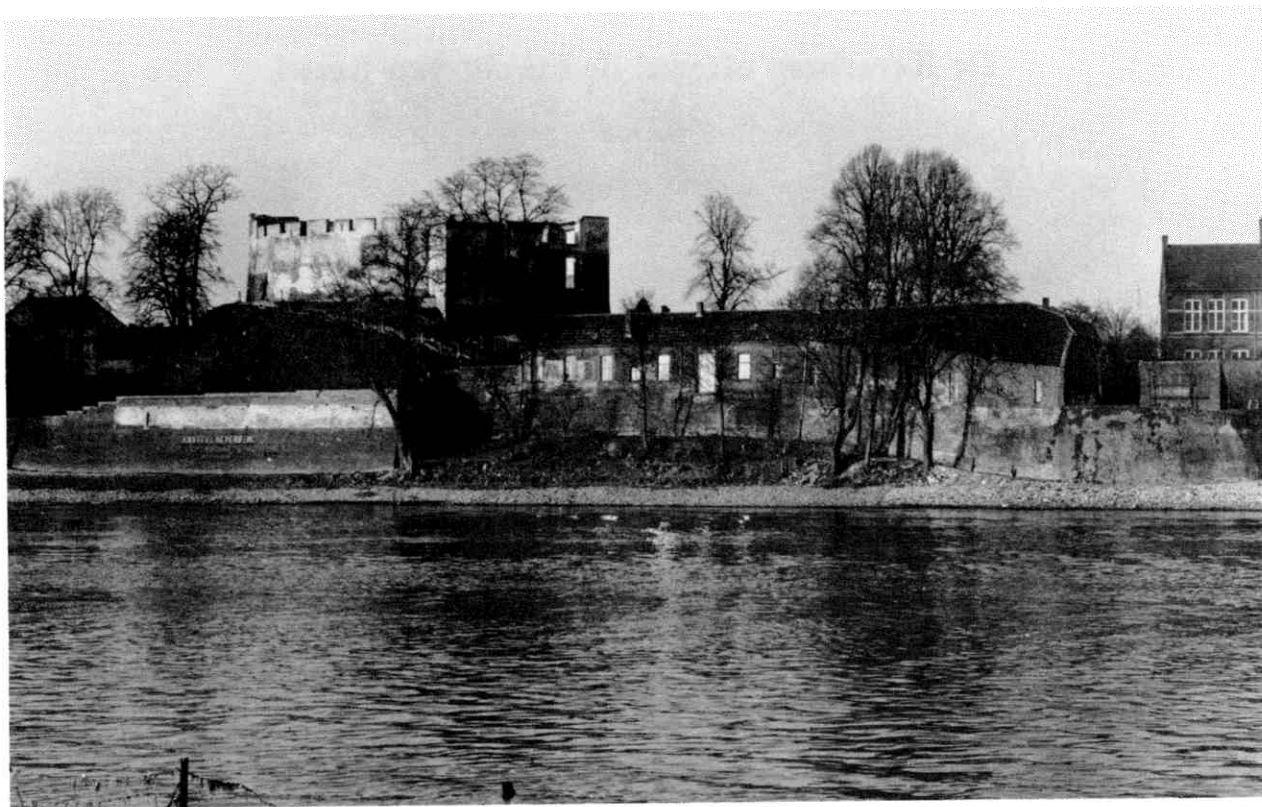
Afb. 1 *Gezicht op kasteel Kessel vanuit het oosten. Aquarel van J. A. v.d. Drift, c. 1865. (Gem. Huis, Kessel)*

Inleiding

Kessel aan de Maas: vanaf de Napoleonsweg, ongeveer halverwege Venlo-Roermond, ziet men het dorpje liggen. Een kerktoren steekt boven de daklijn van de huizen aan de Dorpsstraat uit. En nòg iets, links van de kerk: een donkere warreling van boomkruinen, waartussen – vooral als de zon in het westen staat – geel muurwerk van een groot bouwwerk schemert. Vanaf de Napoleonsweg voert, langs een molen, een straat die je dicht bij het dorp voor een keuze stelt: òf links aanhouden naar het dorp, òf rechts afbuigen naar het veer. Vlak bij het marktplein wordt het dan duidelijk, wat de nieuws-

gierigheid zo prikkelde. Een heuvel met een ringmuurop, een uitspringende toren van imponerende afmetingen en dicht bij de Maas een tweede, veel bescheidener exemplaar. Niet zo dadelijk als torens herkenbaar, want de spitsen zijn er bij de consolidatie niet opnieuw opgezet.

Kessel komt op de bezoeker over als een beetje vreemd dorp. Een huizenblok deelt het langgerekte marktplein met het obligate Raadhuis in twee niet geheel gelijke delen. En de bouwers van het dorp hebben de kerk niet in het midden gelaten; die staat aan de westzijde tussen burchtheuvel en Veerweg naar het pontveer op Reuver.

Afb.2 *Gezicht op de geconsolideerde ruïne van Kessel vanuit het zuiden. c. 1970. (Foto R.D. Monumentenzorg, Zeist)*

Men hoeft niet dadelijk de trappen op te gaan om het kasteel te leren kennen; gelukkig begint de informatie al op de begane grond in de hal van de RABO-bank. Daar staat de prachtige maquette van het kasteel in welstand. Dus, zoals het was vóór Wereldoorlog II. Want, in de winter van 1944 op 1945 – om precies te zijn op 17 november, werd het gebouw door de terugtrekkende Duitsers verwoest.¹ Een brand, een royale hoeveelheid springstof, en het was gebeurd. De bewoonsters, Zusters van de Goddelijke Voorzienigheid, hadden zich kunnen redden in de bijgebouwen op de Neerhof. En daar zaten ze na het einde van de oorlog te wachten op de dingen die komen zouden.

Om het verval van de ruïne – in de verwachting van herbouw – zoveel mogelijk tegen te gaan had men kort na de oorlog maatregelen getroffen om de muren te beschermen tegen inwateren en kapotvriezen. Achteraf bleek dit geen overbodige maatregel, want de besprekingen liepen wel heel erg uit. Dat zal wel te maken hebben gehad met het aandeel, dat de Zusters zelf in de kosten te dragen zouden hebben.

Hoe dan ook, de directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg was van mening, dat een onderzoek naar de historische ontwikkeling aan het maken van plannen ten grondslag behoorde te liggen. In die dagen rekende men zo'n onderzoek nog tot het terrein van de middeleeuwse archeologie. Sindsdien hebben er ontwikkelingen plaatsgevonden, waardoor men liever spreekt

van bouwhistorisch onderzoek en wanneer dit onmiskenbaar als een voorbereiding tot een restauratie wordt uitgevoerd, spreekt men uitdrukkelijk van prae-restauratief onderzoek.

Overleg met de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) leidde er toe, dat deze dienst het werk op zich zou nemen; in de zomer van 1951 werd er dan ook een begin mee gemaakt. Voorwaarde was wel, dat de werkzaamheden geen schade aan het nog overeind staande muurwerk zouden mogen toebrengen. Men ging immers nog altijd uit van de restauratie van het kasteel! Puinruimen diende zich als noodzaak aan en men zou er niet omheen kunnen al te bouwvallig muurwerk te slopen. Maar overigens, behouden ging voor vernieuwen. Zo wilde het ook één der uitgangspunten, door de eerste directeur van het Rijksbureau v.d. Monumentenzorg Jan Kalff in het begin dezer eeuw op schrift gezet.

Met andere woorden, de onderzoeker had niet al te veel ruimte om zijn werk te doen. Er mocht wat gegraven worden, maar verzakkingen en zettingen in het bestaande muurwerk behoorden voorkomen te worden. Toch had hij het al heel wat gemakkelijker dan de architect J. Mialaret, die voor zijn Geïllustreerde Beschrijving van het 'aangeklede' monument had moeten uitgaan.² Hij was er dan ook niet in geslaagd een gedetailleerde bouwgeschiedenis te geven. Wel had hij een goede opmeting kunnen laten maken, zodat we bij het onderzoek een betrouwbare plattegrond ter beschikking hadden.

Voorbeschouwingen

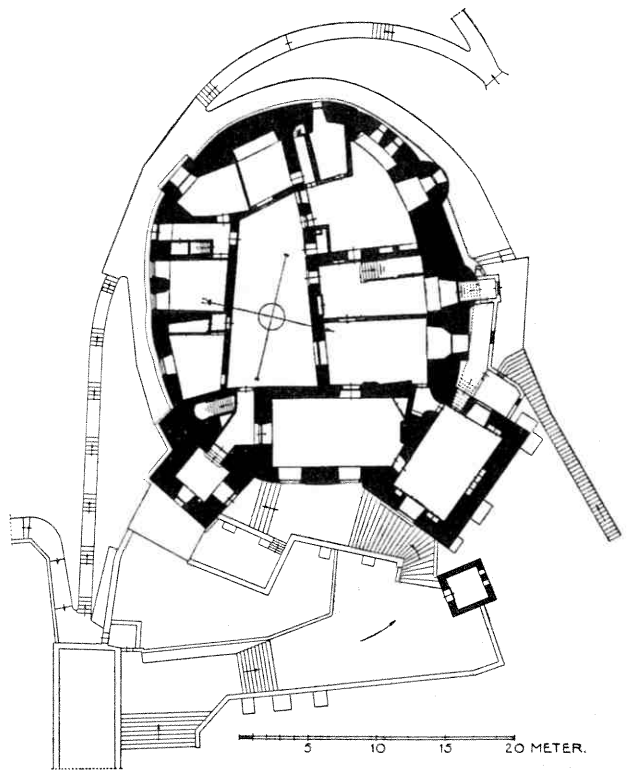
Een paar zaken vielen al zonder veel moeite vast te stellen. De heuvel, waarop het kasteel zich verhief, steekt een behoorlijk stuk boven de omgeving uit, wel negen meter. Die moest dus wel kunstmatig zijn en derhalve een opmerkelijk voorbeeld van een 'motte'. De versterking op zo'n hoogte wordt sinds de vorige eeuw aangeduid met de naam 'château à motte'; in de Nederlandse vakliteratuur komt men hoe langer hoe meer de verduistering 'motte-kasteel' tegen. Het leidt weinig twijfel, dat men de bijbehorende voorburcht of wel de Neerhof ter plaatse van de huidige bijgebouwen behoort te zoeken. Het moet maar direct gezegd worden, dat na het onderzoek op de hoofdburcht er geen geld en gelegenheid meer was om ook de bewoningsgeschiedenis van de Neerhof te onderzoeken. Dat valt te meer te betreuren, daar de bewoners zich veelal op de Neerhof zullen hebben opgehouden en het hoofdgebouw pas betrokken in tijden van gevaar.

Naar een gracht behoefden we geen naspeuringen te doen, tenzij naar een *droge* gracht. Het dorp, de burchtheuvel en de kerk liggen op de hoge oeverwal langs de Maas, die zich vooral 's zomers méters boven het oppervlak van de rivier verheft. Het graven van een gracht, die ook in de zomer met water gevuld zou zijn, moet de middeleeuwse bouwers een onhaalbare kaart hebben toegeschreven. In verband met de aan te houden taluds zou dat bovendien heel wat ruimte hebben gevraagd. Tussen Neerhof en hoofdgebouw is die ruimte nauwelijks te vinden.

We behoren bovendien nog iets anders in de beschouwingen te betrekken. Aan de zuidzijde, de kant van de Maas, loopt de heuvel nu heel sterk op. Een effect, dat zeker geaccentueerd wordt door de kademuur. Maar tijdens de eerste eeuwen in het bestaan van de burcht kan de Maas best wat verder van de heuvel gestroomd hebben. Het vlakke stuk land aan de overkant – de Weerd – behoorde toen tot het grondgebied van Kessel. De Maas heeft waarschijnlijk ééns langs de heuvelachtige Reuvense oever gelopen.

Historisch was er heel wat bekend door de onderzoekingen van Rosenkrantz en anderen sedert het einde van de vorige eeuw. De burcht Kessel behoorde tot de bezittingen van graven van Kessel, die sedert de jaren rond 1100 optreden. In 1279 verkoopt de laatste graaf – Hendrik V – zijn burcht en verdere eigendommen aan de graaf van Gelre.³ Sindsdien zetelt er een geslacht van erfelijke kasteleins op het kasteel. vgl. pag. 65 e.v.).

Van belegeringen spreekt de geschiedenis nauwelijks; toch moet het kasteel in de 16de eeuw geleden hebben onder het krijgsumoer van deze eeuw. In ieder geval heeft in de zeventiger jaren een brand het hoofdgebouw zwaar beschadigd. Rond 1600 was men al weer aan het bouwen om de schade te herstellen.

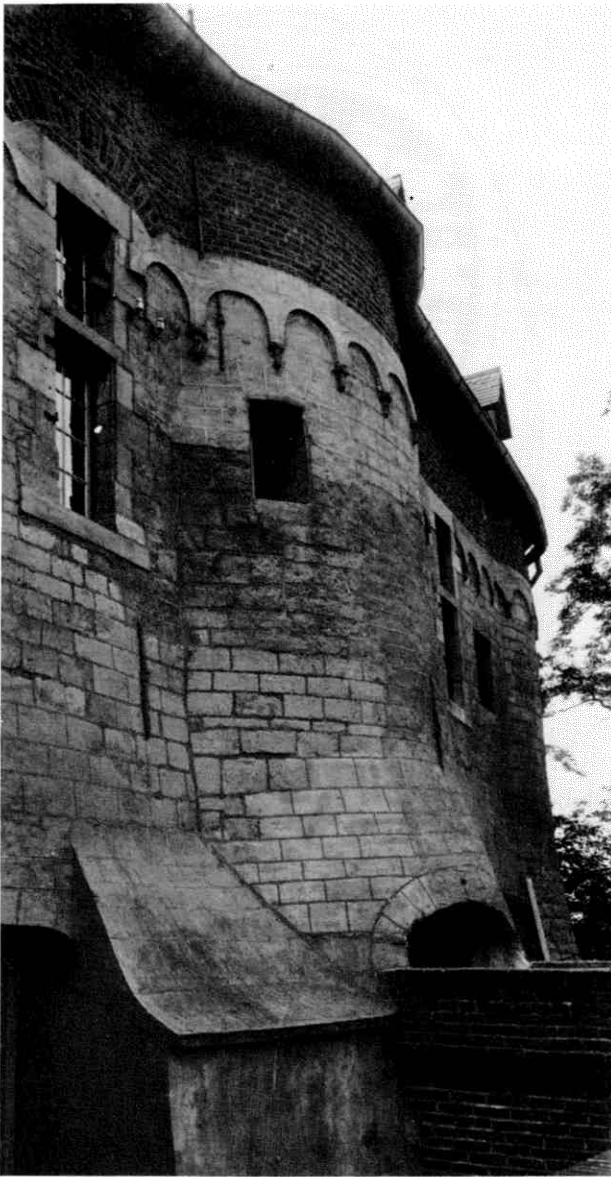
Afb. 3 *Plattegrond van kasteel Kessel vóór W.O. II.*
Opmeting R.D. Monumentenzorg, Zeist.

Aanvankelijk schenen er geen oude afbeeldingen van Kessel te bestaan. Op den duur kwamen er echter drie tekeningen van Jan de Beyer (1703-ca. 1770) voor den dag, terwijl de 19de eeuw rijkelijk vertegenwoordigd werd door werk van Alexander Schaepkens, de bij Cuypers werkende tekenaar van der Drift of de illustrator van J. Craandijk's *Wandelingen door Nederland*.

Rondolende door en om de ruïne was het reeds vóór de werkzaamheden van 1951 en 1958 – het jaar van de uiteindelijke consolidatie van de bouwvallen – mogelijk meer betreffende de geschiedenis van het kasteel vast te stellen, dan indertijd Mialaret had kunnen voorzien. Zo viel gemakkelijk op te merken, dat in de voet van het muurwerk veel maaskiezels, ijzeroersteen en kolenzandsteen verwerkt was. Hier en daar school zelfs wel wat tuf onder de brokken natuursteen.

Voor het opgaande werk had men toch kennelijk de voorkeur gegeven aan regelmatig bezaagde blokken mergel, die over de Maas aangevoerd moeten zijn. In de grote toren is veel baksteen toegepast. Het voorkomen van dit bouw materiaal in de kleine Maastoren heeft echter te maken met een reparatie. Bij nauwkeurige inspectie moet men vaststellen, dat de toren oorspronkelijk geheel in mergel was opgetrokken.

De twee torens zijn ongetwijfeld in de loop der tijden aan de ringmuur toegevoegd. Tussen de twee halfronde uitspringende torentjes aan de noordzijde werd een klamp van baksteen aangebracht, die het oorspronkelijke muurwerk helaas geheel aan het oog onttrekt.

Afb. 4 Noordmuur met uitspringende ronde torentjes vóór W.O. II. De boogfries in mergel rust op 'neuzen' van baksteen. (Foto R.D. Monumentenzorg, Zeist)

Het onderzoek van 1951

In de zomer van 1951 werd er dan eindelijk een begin gemaakt met het toegezegde onderzoek. Hiertoe dienden echter vooralsnog gunstige voorwaarden te worden geschapen. Om het minder versluierd te zeggen: er lag nog zoveel puin binnen de ringmuur, dat het begin noodzakelijk moest uitdraaien op puinruimen. Daarnaast belaagden wankle muurtjes en zelfs door de brand verzwakte hoge muren de werkers. Rijkswaterstaat kwam ons tegemoet met een mooie oplossing voor de afvoer van het vele afkomende puin: het kon via glijgoten langs de Maasoever gestort worden. Waterstaat heeft daar later, veel later wel spijt van gekregen.

Ook de wilde opslag van ruim zes jaar diende te worden verwijderd en gelijk bekend voelen vlier, distel en brand-

netel, ja, zelfs meidoorn zich best in hun knollentuin op de kalkrijke puinhopen.

Echte problemen deden zich bij de opruimingswerkzaamheden niet voor. De Ned. Heide Mij had zorg kunnen dragen voor enige vaklieden, die het slopen kennelijk in het bloed zat en die zo nu en dan zelfs een beetje afgeremd behoorden te worden.

Toen we overal ruimte hadden geschapen en vrij tussen het overgebleven muurwerk konden rondscharrelen, leek het bouwhistorisch onderzoek weinig voeten in de aarde te hebben. Zo iets als medelijden kwam in mij op met de architect Mialaret, die zich toch maar met het 'aangeklede' monument tevreden had moeten stellen en er 'dus' niet in geslaagd was een redelijk gedetailleerde bouwgeschiedenis tot stand te brengen.²

Dank zij de omstandigheid, dat pleisterlagen, beklampingen en kleine aanbouwtjes door de brand en de knagende tand des tijds het leven hadden moeten laten, zag het gebouw er echt niet zo problematisch uit. Daarnaast had de opruiming van veel wankel muurwerk uit de 18de en 19de eeuw de overzichtelijkheid van de middeleeuwse aanleg ten zeerste bevorderd. Elke jonge onderzoeker zou hier met een opgeruimd gemoed, vol zelfvertrouwen hebben rondgelopen.

De tot stand gekomen overzichtelijkheid van de ruimte binnen de ringmuur bood de gelegenheid om zonder moeite vast te stellen, dat de buitenmuur aan de westzijde en de zuidzijde was voorzien van een weergang op bogen. Ook aan de noordzijde, binnen de noordvleugel, lieten zich steunberen en grote gedeelten van de bogen van de oorspronkelijke weergang herkennen. Aan de oostzijde vielen nog al wat complicaties op te merken en of hier aanvankelijk ook een weergang door de bouwers bedoeld was, bleef voorlopig een open vraag. Al met al een belangwekkende, vroege versterking in de vorm van een ovaal van 28 x 24 meter. Hier en daar wel wat onregelmatig, dat zeker. Wellicht is het de bouwvakkers van de twaalfde eeuw wat moeilijk gevallen om de ovaal uit te zetten.

De bouw scheen ook niet geheel van een leien dakje te zijn gegaan; grote delen van de muur en de steunberen bleken tot op ongeveer anderhalve meter boven de begane grond uit maaskiezel, ijzeroersteen en brokken tuf te zijn opgetrokken; de bogen en de rest van het opgaande muurwerk bestaan uit regelmatige blokken mergel. De afstanden tussen de steunberen vertonen nog al wat variatie; de overkluisde vakken meten van 1,70 m tot 3,20 m! De muur zelf bleek omstreeks 1 meter dik, maar onregelmatigheden veroorzaakten ook op dit punt nog al wat afwijkingen.

Waar lag de oorspronkelijke ingang? Aan de noordzijde hadden de bouwers zich kennelijk de toegang tot de burcht gedacht. Daar springen namelijk twee ronde torentjes uit het muurvlak met een tussenruimte van circa 5 meter. Er valt helaas niets meer van een poort te onder-

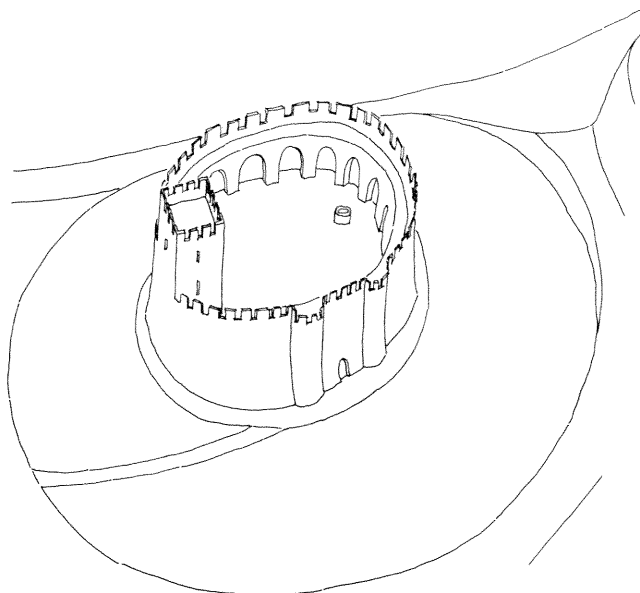
kennen. Wellicht al in de middeleeuwen heeft men hier een beklamping in baksteen aangebracht. De waarschijnlijkheid, dat zich hier aanvankelijk de toegang bevond wordt versterkt, doordat aan de binnenzijde van de muur juist in dit vak tussen twee steunberen een verzwaring van de fundering werd aangetroffen.

Het onderzoek heeft zich aanvankelijk geheel op technische bijzonderheden van de weergang en de constructie van de muur gericht. Wij vroegen ons namelijk af, waarom er zo weinig zettingen te bespeuren vielen, terwijl het bouwwerk toch op een kunstmatige heuvel was opgetrokken.

Welnu, de muur heeft men op een reeks van grondbogen gezet. Men diene het zich als volgt voor te stellen; ter plaatse van de steunberen van de weergang werden omstreeks 2,5 m diepe gaten gegraven, waarin een peiler van kiezelbeton werd gestort. Nog onder het loopvlak werden die peilers verbonden door bogen van uitgezochte platte stukken maaskiezel – zogeheten grondbogen – die niet boven het loopvlak uitkwamen. Daarop heeft men dan de muur met zijn steunberen gemetseld. Boven de grond ziet het er allemaal als een gesloten geheel uit. Nauwkeurig onderzoek heeft genoeg gegevens voor een complete reconstructie van de weergang opgeleverd. Aan de noordzijde was nog al wat geïmproviseerd in verband met de latere bouw van een woonvleugel en aan de oostzijde – de naar de Neerhof toegekeerde zijde – bleef het voorlopig een raadsel, welke wijzigingen hier hadden plaatsgevonden. Maar in grote lijnen kregen we toch een duidelijk beeld van het oorspronkelijk voorkomen van deze aanleg: een ovale ringmuur met weergang van – buitenwerks! – omstreeks 28 x 24 meter; wellicht wat woonruimte benevens trap naar de weergang aan de oostzijde. Ingang tussen de zwak uitspringende torentjes aan de noordzijde. In de buitenmuur boven de weergang tekenden zich soms meer, soms minder duidelijk de oorspronkelijke kantelen af.

Er was dus aanvankelijk weinig woonruimte binnen de ringmuur. Wanneer de graven van Kessel op hun kasteel aan de Maas vertoefden, zullen zij als regel ook niet binnen de ringmuur op de heuvel verbleven hebben, maar op de voorburcht. Alleen in tijden van gevaar zullen zij hun toevlucht op de sterke hoofdburcht gezocht hebben.

Na enige tijd van voldane zelfverzekerdheid met het verworven inzicht in de oudste vorm van de Kesselse burcht begint toch de twijfel te knagen. Geeft het geschetste beeld nu een juiste indruk van de burcht, die de graven van Kessel zich hier aan de Maas lieten bouwen. Deze groten horen eigenlijk in het Keulse thuis. Hoe ze hier beland zijn, valt uit het schaarse oorkondenmateriaal niet meer op te maken; bovendien nemen we maar aan – zij het met de wetenschappelijk gepaste aarzeling – dat zij hun naam niet aan het Rijnlandse Kessel ontleen, maar aan het graafschap op de westoever van de Maas.

Afg. 5 Schets van het kasteel Kessel ts. 1150 en 1200 in vogelvlucht, gezien vanuit het noorden.
(Tek. Ir. T. Baselier)

Hendrik I, vermeld tussen 1082 en 1114 is de eerste, die zich 'van Kessel' noemt.³ Het is denkbaar en valt binnen de opvattingen van de tijd rond 1100, dat Hendrik zijn bestaan en zijn aanspraken heeft willen onderstrepen door de bouw van een weerbaar huis. Met een 'château à motte'? Dat is dan wel een vorm van intimidatie op termijn. Het opwerpen van zo'n heuvel is op zich al een karweitje, dat men niet zo maar op een verloren achternamiddag voor elkaar krijgt. Zelfs niet met onze moderne graafmachines en transportmiddelen. Het bouwen op zo'n vers opgeworpen hoogte is bovendien bouwtechnisch gezien een riskante onderneming; het wordt namelijk snel afgestraft met gevaarlijke zettingen van het muurwerk. Zo'n berg grond moet de tijd krijgen om in te klinken. We hebben trouwens al gezien, hoe de bouwers getracht hebben zich in te dekken door het toepassen van een systeem van peilers en grondbogen.

Men moet er vervolgens niet aan denken wat een arbeid er alleen al verricht behoorde te worden om het bouw materiaal daar boven ter plekke te krijgen. De bouw moet jaren geduurd hebben!

Een voorganger van de ringmuur!

Eigenlijk komt de ringmuur met eventueel een bescheiden optrekje tegen de oostmuur weinig tegemoet aan het beeld, dat we van zo'n vroege burcht ontworpen hebben. Op grond van veel onderzoek in het buitenland; dat moet wel opgemerkt worden. Binnen een dergelijke ringmuur mag men een stevige toren verwachten, benevens een kapel en een representatieve ruimte, een zaal. En waar bleef de onontbeerlijke waterput?

Op het binnenplein, tussen de huidige noordvleugel en de bebouwing langs de zuidmuur scheen tenminste enige

Afb.6 Gedeelte van de oostwand van de oudste woontoren, met lichtspleet.

(Foto R.O.B., Amersfoort)

ruimte om tot een bodemonderzoek over te gaan. En waarempel, na enige verstoorde bovenlagen afgegraven te hebben, tekende zich de ronde ingraving voor een waterput af. Het verlangen deze put uit te graven en zijn diepte vast te stellen dreef de gravers steeds verder de grond in. Maar, de put leverde een grote teleurstelling op; enkele meters onder het binnenplein bleek de putmantel onder de gronddruk aanzienlijk te zijn verschoven, zodat het té riskant werd om de schacht verder uit te diepen. We kwamen in de werkput echter wel iets opmerkelijks tegen. Aanvankelijk leek het op een keienstraatje, maar ontpopte zich al spoedig als een stuk breed muurwerk met een uitgespaarde lichtspleet: aan de buitenzijde (de westkant) een opening van slechts enkele centimeters, zich naar binnen toe aanzienlijk verbredend.

De bovenkant van dit muurwerk uit allerlei soorten breuksteen troffen we aan op ongeveer 3,50 m onder het oppervlak van het binnenplein. Het gevaar van instorten van de werkput was niet denkbeeldig. Dat zou dan waarschijnlijk tot gevolg hebben, dat de muren van de aanbouwen langs de zuidmuur na zouden zakken, zo er niet erger ging gebeuren. Daar men er in 1951 nog altijd van uitging dat de burcht gerestaureerd zou worden was het voorkomen van calamiteiten een dwingende eis. Hoe

zeer de nieuwsgierigheid ons ook plaagde, vergroting van de werkput was een onhaalbare kaart.

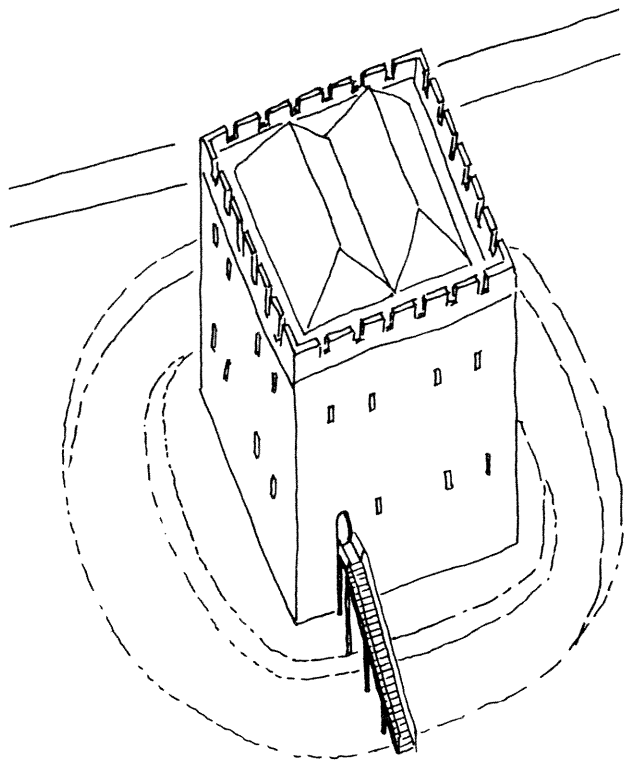
Toch waren de resultaten van de waarnemingen in dit kijkgat op de geschiedenis van eeuwen her bijzonder interessant en belangrijk. We keken op een stuk muur van ongeveer 2 meter breedte; de lichtspleet verhief dit stuk metselwerk tot een wand van een bewoonbare ruimte, terwijl juist dit bouwkundig detail het ons mogelijk maakte om vast te stellen, wat 'binnen' en 'buiten' was. Over de muur lag een loopvlak, dat zich goed waarneembaar in het lagenpakket in de wand van de put aftekende. Na afbraak van de woonbouw had men kennelijk de overgebleven ruimte opgevuld, aan de buitenzijde zelfs met een talud aangeaard. Boven op de overblijfselen van een voorbije tijd had men ongetwijfeld verbleven. Uit de donkere laag kwamen scherven te voorschijn, die men tegenwoordig zou herkennen als Andennenaar, uit de Maasvallei bezuiden Luik. Helaas zijn deze scherven heden ten dage onvindbaar, zodat we er geen al te scherpe datering aan kunnen ontleen.

Waarschijnlijk heeft op deze hoogte zelfs nog een houten bouwsel gestaan. In een der wandprofielen tekende zich een zware verbrande paal af, zwaar genoeg om tot een niet nader te definiëren houten gebouw te kunnen hebben behoord. Eén zwaluw maakt nu eenmaal geen lente en uitgaande van één paal ziet ook de fantasierijke archeoloog geen kans een verantwoorde visie op een gebouw te ontwikkelen.

Het wordt overigens tijd om onze put op het binnenplein te verlaten en op te vullen. Maar niet voordat we nog geconstateerd hebben, dat de teruggevonden muur gefundeerd was in een zware kleilaag, die het zand van de oude oeverwal langs de Maas afdekte. De ideaaldoorsnede over de burchtheuvel, weergegeven in afb. 8 toont ook bedoelde kleilaag.

In één klap waren we twee bewoningsperioden, daterend van vóór de ringmuur rijker geworden. De vraag was nu, wat we nog konden doen om onze kennis betreffende die twee fasen te vergroten. Om meer te weten te komen betreffende de houtbouw zou het nodig geweest zijn een paar mooie grote werkputten aan te leggen. In de kelders van de noord- en de oostvleugel viel weinig of niets te verwachten, terwijl er op het binnenplein goed beschouwd geen mogelijkheden meer waren. Nu ligt dat anders; veel muurwerk is opgeruimd, toen men eenmaal van herbouw had afgezien. Maar, nogmaals, in 1951 hadden de onderzoekers te rekenen met een eventuele restauratie.

Het bleek wel mogelijk hier en daar door steekproeven de omvang van het stenen bouwwerk vast te stellen. In de kelder onder de noordvleugel kwamen grote delen van de noordwand en de westzijde te voorschijn, alsmede de noordwesthoek. Onderzoek onder de oostvleugel bracht zelfs een stuk opgaand muurwerk met een lichtspleet van rond 80 x 20 cm aan den dag (afb. 6). Het

Afb. 7 *Schets van de oudste woontoren, c. 1125.*
(Tek. Ir. T. Baselier)

op de foto zichtbare gedeelte meet goed anderhalve meter, maar een sondering bracht aan het licht dat het metselwerk tot aan de onderkant zeker ruim 3,60 m hoog was. De slopers hadden dus nog een goed stuk van de woontoren laten staan. Vanzelfsprekend moet men er rekening mee houden, dat er van die drie en een halve meter muurwerk nog wel een stuk onder de toenmalige begane grond verborgen was. Ons vervult het met verwondering te bedenken, dat tot op ongeveer 4 m onder de vloer van de kelder in de oostvleugel nog sporen van menselijke activiteit aanwezig zijn!

Bestudering van het metselwerk voerde tot de conclusie, dat er Romeinse afbraak in verwerkt was. Wie verbaast zich daar over, wanneer men weet dat er in de onmiddellijke omgeving heel wat sporen van bewoning in de Romeinse tijd vastgesteld zijn. Maar men wachtte zich ervoor, daarin een aanleiding te zien om de overblijfselen van de woontoren voor Romeinen te houden. In de grond, waarmee het gebouw na gedeeltelijke afbraak indertijd aan het oog werd onttrokken, troffen we een hoogst merkwaardige scherf aan: een stukje zogeheten Pingsdorff (geel aardewerk), versierd met roodbruine verfstripen, een decor van elkaar kruisende lijnen. Een vrij goed dateerbaar stukje ceramiek, dat omstreeks 1150 in de grond geraakt kan zijn. Het fragment vormt een belangrijke aanwijzing ervoor, dat de afbraak van het bouwwerk ná 1150 te stellen valt.

Exacte maten vallen moeilijk aan de beschreven sonderingen te ontleen, maar men mag er wel van uitgaan met de overblijfselen van een torenachtig bouwwerk te

maken te hebben van ruwweg 14 x 16 meter. Dit moet dus de oudste burcht van Kessel geweest zijn: een indrukwekkende woontoren of donjon. De binnenruimte zal, rekening houdend met een muurdikte van ongeveer 2 m, 10 x 12 m bedragen hebben. Zoals gewoonlijk zal deze door een muur in twee ruimten onderverdeeld zijn. Vanzelfsprekend had men de kruin van de vier wanden voorzien van kantelen, terwijl een terugliggend dak ruimte bood voor een weergang door de goot (afb. 7). Indien de eerst voorkomende graaf Hendrik I al iets meer dan de Neerhof heeft laten optrekken, dan moet het deze woontoren geweest zijn; waarmee de datering van de versterking rond 1100 komt te liggen.

De structuur van de heuvel

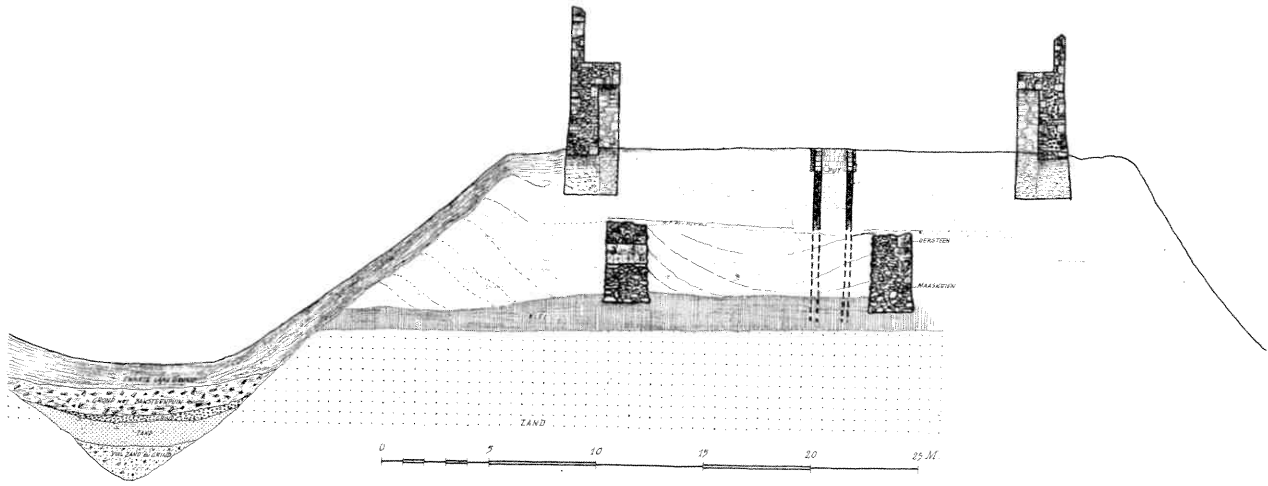
De werkput op het binnenplein betekende een eerste kennismaking met de geschiedenis van de machtige heuvel, waarop het kasteel van Kessel zich heden ten dage verheft. Bij een hoogte van rond 9 meter en een plateau van 33 x 27 m ligt hier een hoop van meer dan 10.000 m³ verwerkte grond, die van her en der bijeengesleept moet zijn. De tot nu toe verkregen inzichten en gegevens wekten het verlangen om nog iets meer betreffende de ontwikkelingen te weten te komen.

Een goed middel daartoe bestond uit het graven van een grote sleuf in de flank van de heuvel. De beste plaats daartoe bood de noordzijde. Het parkje aan de voet gaf ruimte voor de opslag van de uitgegraven grond; de paden over het talud maakten het mogelijk ook hier grond te bergen, zodat bij het dichtmaken niet alles van beneden naar boven zou moeten worden gebracht. Ook dit soort technische overwegingen kan een archeoloog niet ongestraft vergeten.

Eerste opmerking: aan de noordzijde was de heuvel omgeven door een spitsgracht, die omstreeks 20 m buiten de voet van de muur liep en waarvan het diepste punt grofweg 16 m onder het niveau van het burchtplein werd aangetroffen. Aanwijzingen voor water ontbraken, zodat we hier onmiskenbaar te maken hadden met een droge gracht. Het diepste punt ligt zo'n 5 meter onder het peil van de markt; toch altijd nog een flink stuk boven de waterspiegel van de Maas, zeker tijdens de zomer.

De punt van de spitsgracht bleek opgevuld met lagen zand, grind, grond met baksteenpuin – van de verwoesting uit 1579? – en een laag zwarte, humusrijke grond die in de loop der tijd met het regenwater van de helling van de heuvel gekomen was. Helaas geen scherven, geen munten of iets, wat ter datering van de lagen zou kunnen bijdragen.

De wanden van de sleuf toonden het wisselend beeld van een opgeworpen hoop grond: schuin naar binnen lopende lagen van zand, zand met brokstukken van een verbroken oerbank, verwerkte klei. De schuin naar het hart van de heuvel gerichte lagen begonnen ter hoogte van

Afb. 8 *Ideaal-doorsnede van noord naar zuid over de kasteelheuvel.* (Tek. J. Ypey)

een zware vrijwel horizontale laag klei op ongeveer acht meter onder het binnenplein; de kleilaag, waarin ook de woontoren gefundeerd was. De bovenkant van deze laag vertoonde de kenmerkende verschijnselen die men in een oud oppervlak aantreft. We hebben hier derhalve een oud maaiveld voor ons. Deze interpretatie wordt nog ondersteund door de omstandigheid, dat dit oude, middeleeuwse oppervlak op dezelfde hoogte bleek te liggen als de drempel van de kerk.

Daar we uiteraard niet onder de ringmuur door naar de voet van de woontoren konden doorgraven, missen we belangrijke gegevens aangaande het loopvlak rond de toren. Intussen valt met enige voorzichtigheid wel uit het verkregen grondprofiel af te leiden, dat de geschapen grond – de natuurlijke vorming – nog wel een goede meter lager pas aangetroffen wordt.

Tot besluit: noch op de zware kleilaag in het wandprofiel, noch in de vulling van de gracht werd afbraakpuin van de toren aangetroffen. Dit brengt ons tot de voorzichtige conclusie, dat de woontoren met zorg afgebroken moet zijn, zodat het afkomende bouw materiaal weer ergens anders gebruikt zou kunnen worden. Of . . . heeft men de toren nooit afgebouwd? Een vraag, waarop – misschien – slechts een zeer uitvoerig onderzoek een antwoord mogelijk zou maken. Men zou dan de ruimte dienen te krijgen om langs de voet van de muur naar bewoningssporen te zoeken: door het venster van de keuken of vanuit de grote zaal naar buiten geworpen afval en gebroken vaatwerk. De archeoloog leeft bij afgekloven botten, visgraten en aan diggelen gegane drinkbekers!

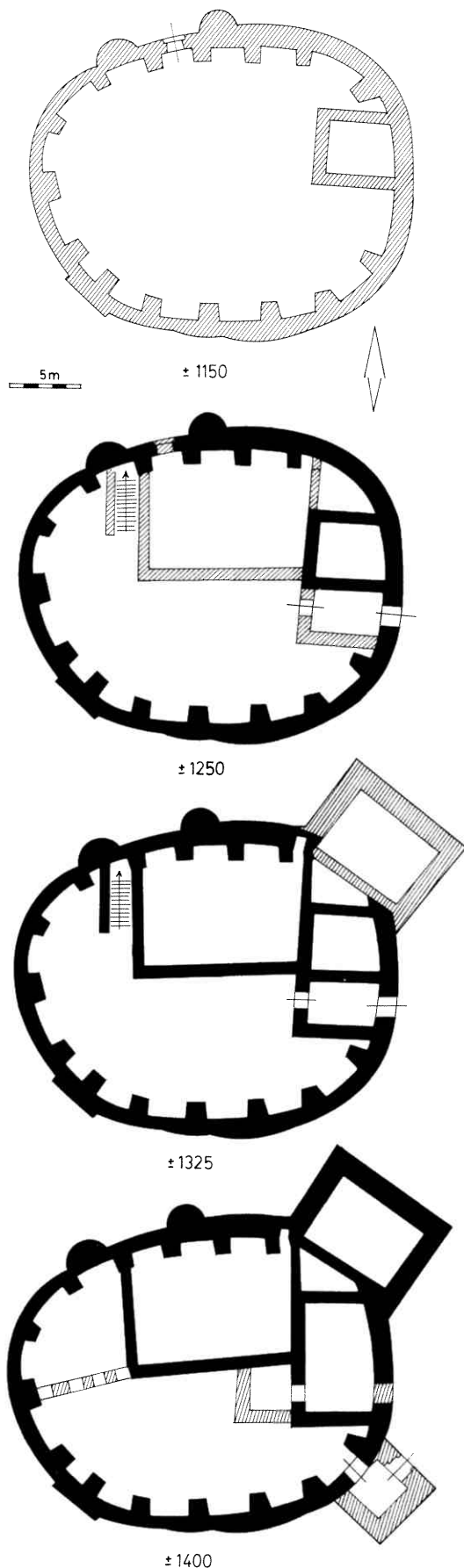
De oudste woonruimte binnen de ringmuur

De ringmuur kan – technisch gezien – nauwelijks onmiddellijk na het ophogen van de heuvel gebouwd zijn, zelfs niet onder gebruikmaking van het slimme systeem van grondbogen en diep gefundeerde stiepen. Afgaande op het type van versterking zou aan een datering in de

tweede helft van de 12de eeuw gedacht kunnen worden, de jaren dus tussen 1150 en 1200. We komen dan terecht bij graaf Hendrik III (1166-1188/89)³. Er zijn echter geen oorkonden bekend van de 12de-eeuwse graven van Kessel; we weten zeer, zeer weinig over hun leven en kennen ze praktisch alleen als getuigen in oorkonden van anderen zoals de aartsbisschop van Keulen. We wezen er reeds op, dat woonruimte binnen de ringmuur alleen aan de oostzijde gezocht zou kunnen wor-

Afb. 9 *Kijkje in de oostvleugel, van noord naar zuid. Links de afgebrokkelde fundering van de uitkijktoren van c. 1150. Vgl. ook afb. 5.* (Foto R.O.B. Amersfoort)

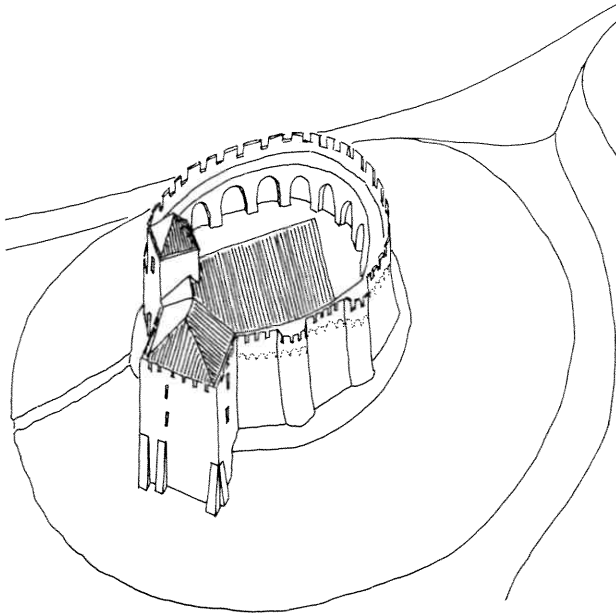
Afb. 10 *Ontwikkeling van de plattegrond van het kasteel in de loop der tijden ts. c. 1150 en c. 1550.*
Tek. Drs. J. E. Dilz)

den. Hier leverde het volgen van de weergang namelijk problemen op. Resten van steunberen ontbraken, evenals sporen van bogen van de weergang. Toen de vloer uit de huidige oostvleugel eenmaal opgenomen was, konden de oost- en westmuur aan de binnenzijde ontgraven worden. Dat wil zeggen, voor zo ver het nog aanwezige keldergewelf dit veroorloofde. Het bleek toen, dat de voet van de oostmuur over een lengte van te naaste bij 5 meter het karakter van een afgebroken muur vertoonde. Hier zouden we de oostelijke buitenmuur van een woonvertrek kunnen zoeken. Naspeuringen in de kelder hadden geen zin, want in de oudste periode bestond deze nog niet. Hij is onmiskenbaar later uitgegraven, terwijl de muren naar beneden zijn getrokken.

Het zou nu zo mooi zijn, indien de westelijke muur van de oostvleugel aan de binnenzijde de aanwijzingen bevatte, die we in de tegenoverliggende muur zo smartelijk missen. Ook de voeting van deze muur is zo'n verwarrende lappendeken van verschillend metselwerk – onder meer uitgevoerd met keurige blokken tuf! – dat er weinig duidelijke conclusies aan te verbinden vallen. We blijven daarom bij de wat vage opvatting, dat er genoeg aanwijzingen voor een gebouw zijn, zonder ons al te veel te binden aan vaststaande afmetingen. Dat wil zeggen; ten aanzien van de breedte valt er minder te gissen dan ten opzichte van de lengte (afb. 9). Ook toen binnen het kader van de consolidaties van de jaren 1958/59 het gewelf verwijderd werd en de beide besproken muren geheel waren te overzien, werden we wel gesterkt in de opvatting dat de kelder niet tot de oorspronkelijke aanleg behoorde, maar de ontwikkeling van de woonruimte werd slechts op een enkel punt duidelijker (afb. 13). Hoe dan ook, ongetwijfeld ging het bij deze oostvleugel om een torenachtig gebouw, dat boven de ringmuur uitstak. Wellicht diende het zelfs als uitkijktoren. Aan beide zijden sloot de weergang aan, zodat het haast niet anders kan of het was mogelijk vanuit de woonbouw de weergang te betreden. (vgl. Afb. 5)

Het ontstaan van de noordvleugel en de gevolgen

Zo omstreeks het midden van de dertiende eeuw moeten er grote veranderingen hebben plaatsgevonden, die het uiterlijk van de burcht sterk gewijzigd hebben. Behoeftte aan meer ruimte en zeker aan representatie heeft er toe geleid, dat aan de noordzijde een woonvleugel tot stand is gekomen. Het zal altijd wel een raadsel blijven, waarom juist aan de noordkant en niet tegen de zuidmuur. Aangezien zich de toegang tot de burcht uitgerekend aan de noordzijde bevond, moest de bouw van de woonvleugel – binnenwerks rondweg 11 x 8 meter – wel verrij-kende gevolgen met zich brengen. Voor de ingang behoorde namelijk eerst een andere plaats gezocht te worden. En alvorens aan de bouw van de noordvleugel te beginnen diende men toch die nieuwe ingang gereed te heb-

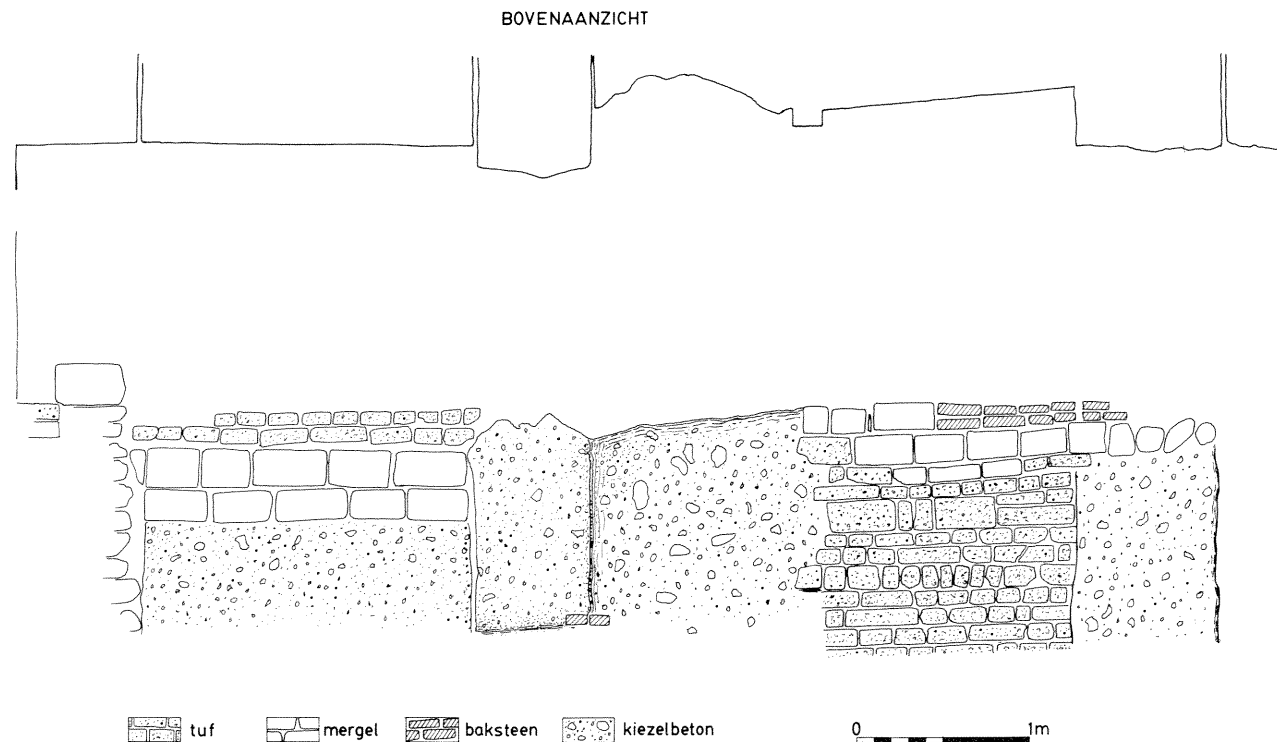

Afb. 11 *Schets van het kasteel rond 1325 in vogelvlucht van noord naar zuid.*
(Tek. Ir. T. Baselier)

ben. Waar heeft men die nieuwe toegangspoort aangebracht? Op zoek zijnde grijpt men vooralsnog naar de gemakkelijkste oplossing: de huidige ingang door het torrentje aan de Maaszijde! Helaas zijn daar wel wat argumenten tegen aan te voeren en wanneer men dan nog eens goed naar het geconsolideerde muurwerk kijkt, ontwaart men in de westmuur van de oostvleugel zowel aan de binnenzijde als aan de kant van het binnenhof de over-

blijfselen van een grote boog, in mergel uitgevoerd. Die boogfragmenten kunnen niet anders verklaard worden dan als aanwijzingen voor het eertijds bestaan van een doorgang. Niet zo maar een deurtje, om vanuit de oostvleugel op het binnenplein te komen, maar een royale poort. Zo'n poort heeft alleen zin, wanneer daaraan de hoofdingang van de burcht gekoppeld is. Nu was het al lang opgevallen, dat tegen de rechtstand van een venster in de oostmuur zich aan de buitenkant een gedeelte van een halfronde boog aftekende. Aan de binnenzijde van dezelfde muur valt op te merken, dat de muur doorbroken is, waarna men de doorbraak heeft bemetseld met regelmatige blokken tuf. Dit verschijnsel doet zich met name voor aan de linkerkant van het grote venster. Aan de rechterkant ontwaart men een brok muurwerk, dat leunt tegen een van de steunberen van de weergang. Ook hier ziet men, dat de buitenzijde van dit brok metselwerk – de zuidzijde dus – met regelmatige blokken tuf bekleed is. (vgl. Afb. 10, pl. grond ± 1250)

De meest aannemelijke verklaring luidt als volgt: de nieuwe ingang heeft men aan de zuidzijde van de oostvleugel gemaakt, waarbij de reeds bestaande zuidmuur als één der poortwangen werd benut. Tegen de bestaande steunbeer van de weergang heeft men de zuidelijke poortwang opgetrokken en die over de breedte van de oostvleugel naar het binnenplein doorgetrokken. De sluitmuur aan het binnenplein is nog gedeeltelijk behouden gebleven, maar sterk vervormd door aanmetselingen met mergel en baksteen. Hier en daar komt de oude kern

Afb. 12 *Opmeting van de bouwsporen in de westwand van de oostvleugel, binnenzijde.* (Tek. Drs. J. E. Dilz)

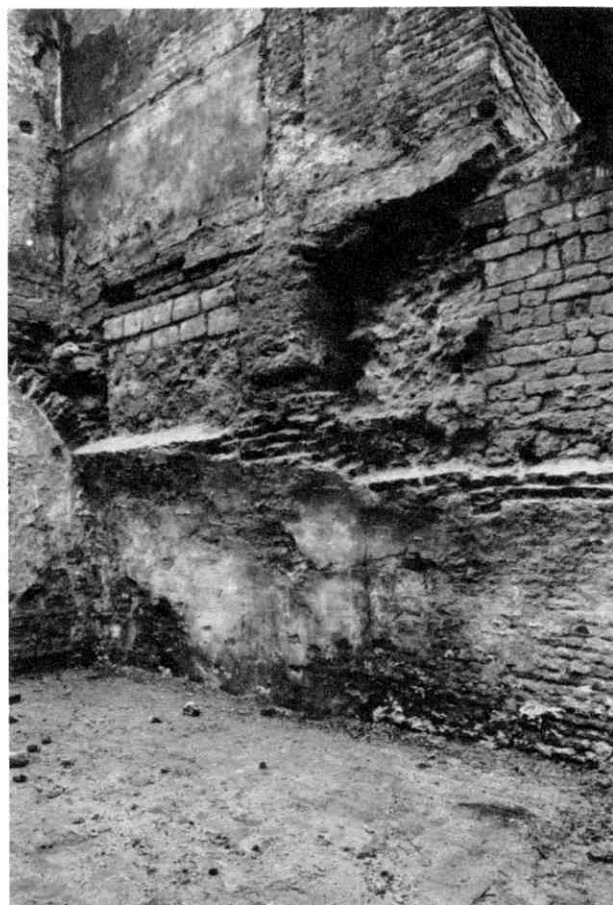
uit kiezel in het zicht en zelfs vallen nog een paar lagen bekleding met tuf op te merken. Duidelijk tekenen zich wat boogstenen in mergel af.

Toen de nieuwe ingang eenmaal gereed was, kon men met de noordvleugel beginnen. Die werd al in eerste aanleg voorzien van een kelder, die dus in het binnenplein moest worden uitgegraven. Daarbij kwamen de stiepen en de grondbogen van de ringmuur wel in een hachelijke positie te verkeren. Het kan ons dan ook niet bevreemden, dat de bouwers de kelder ook aan de noordzijde zijn eigen mergelmuur hebben gegeven. Aan de oostzijde stietten de bouwers op een hoek van de oostvleugel, die door het ontbreken van een kelder veel minder diep was gefundeerd. Die hoek moest dus noodzakelijk opgevangen worden. Nu kan men nog zien, hoe een en ander met lagen mergelblokken 'ingepakt' werd. Omdat de kelder vanaf het binnenplein ook nog wat licht behoorde te ontvangen, heeft men in de kelderwand aan deze zijde een paar lichtsleuven – schuin door het muurwerk gaande – aangebracht.

Het lijkt erop, dat aanvankelijk een balkenzoldering deze kelder afdekte, maar uiteindelijk overwelfde men de ruimte toch met een tongewelf uit grote baksteen. Al deze werkzaamheden hebben heel wat improvisatie vereist; vooral aan de zijde van de weergang en de oudste toegang. Hier vielen tijdens het onderzoek dan ook allerlei metselwerkjes op te merken, die de huidige onderzoeker niet alle kan verklaren, maar die zeker met noodvoorzieningen te maken hebben. Toegang tot de kelder kreeg men vanaf het binnenplein via een trap langs de westmuur.

Of de hoofdverdieping hoger lag dan het binnenplein – zoals zo vaak bij 'de' grote zaal het geval was, laat zich na alle verwoestingen en verbouwingen niet meer naspeuren. Wel ziet het er naar uit, dat een tweede woonlaag al van de aanvang af bedoeld was; een zaal met een open kap zoals bijvoorbeeld de welbekende Ridderzaal in Den Haag te zien geeft dient men dus uit te schakelen. De open weergang met de kantélen verloor in deze bouwkundige conceptie zijn betekenis, hoewel voor de vloerhoogte het niveau van de weergang schijnt te zijn aangehouden. M.a.w., de weergang maakte deel uit van het vloeroppervlak in deze tweede woonlaag. De kantélen zijn ongetwijfeld afgebroken, waarna de buitenmuur werd opgehoogd. De daklijst werd gevormd door een fries van rondboogjes, die beginnen op 'neuzen' van twee op hun kant gezette bakstenen. Veel van die rondboogjes uit mergel waren sedert de laatste oorlogswinter erg verweerd en dienden bij de consolidatie vernieuwd te worden. De in baksteen uitgevoerde neuzen waarschuwen tegen een al te vroege datering; zij maken onderdeel uit van de overwegingen, die er toe leidden om de bouw van de zaal op het midden van de dertiende eeuw te stellen.

Klaarblijkelijk lag het in de bedoeling de noordmuur he-

Afb. 13 *De bouwsporen in de westwand van de oostvleugel – binnenzijde – na het verwijderen van het gewelf.*
(Foto R.D. Monumentenzorg, Zeist)

lemaal vol te bouwen en we hebben daar in die westelijke helft van het binnenplein wel wat muurwerk in de grond teruggevonden, dat wijst op bouwactiviteiten. Op anderhalve meter van de westelijke zaalwand troffen we een smal (60 cm!) kiezelmuurtje aan, dat waarschijnlijk als de wang van een trap moet worden verklaard. Een trap, die alleen maar naar een bovenverdieping kan hebben gevoerd.

Wie zou als bouwheer in aanmerking kunnen komen? Van 1232 tot 1263 treft men Graaf Willem in het ter beschikking staande oorkondenmateriaal aan.³ Over het algemeen weten we bar weinig over het leven van de Kesselse graven, zodat het onmogelijk is een band tussen deze toch vrij machtige personages en hun burcht te leggen. Graaf Willem verkeert kennelijk op voet van gelijkheid met de hertog van Gulik en de graaf van Gelre; hij treedt met hen op in oorkonden van 1238, 1253, 1255, 1259, 1260, 1263 en 1264. Ook met de aartsbisschop van Keulen heeft hij regelmatig van doen. Het feit, dat hij in een oorkonde van 1260 ten tonele verschijnt als borg voor de Graaf van Gelre in een kwestie met de hertog van Brabant zou er op kunnen wijzen, dat zijn belangen in het graafschap westelijk van de Maas behoorlijk zwaar wogen. Hij zou daarbij behoefte gehad kunnen hebben aan

wat meer status in Kessel en daarin aanleiding gevonden tot het laten uitvoeren van de boven geschetste activiteiten op architectonisch gebied.

De verplaatsing van de ingang bracht nog niet met zich mee, dat de terrassen ontstonden, waarover men tegenwoordig de burcht betreedt.

Hoe de overgang van de Neerhof naar de hoofdburcht er heeft uitgezien laat zich niet meer uittekenen. Er is in feite ook geen onderzoek naar gedaan, aangezien dat voor de terrassen waarschijnlijk desastreus zou geworden zijn. In ieder geval verviel de opgang langs de noordflank van de heuvel tot aan de poort tussen de uitspringende torentjes. En dat was maar goed ook, want op het oosteinde van de zaal had men een privaat aangelegd met een afvoer door de oude ringmuur heen. De stroom afval liep daar ongestoord langs de helling naar beneden. Misschien had men een gootje gespit om de viezigheid een beetje in te dammen.

De bouw van de donjon

Als volgende fase in de ontwikkeling van de burcht moet de donjon – de grote toren op de noordoosthoek – beschouwd worden. Het mergelwerk van de toren is niet ingebonden in het mergelwerk van de noordwand van de zaal. Een fors bouwwerk met muren van ongeveer 1,50 m; zij omsluiten een ruimte van rond 7,30 x 4,60 m. De muren moesten van heel diep in het talud opgehaald worden en de aansluiting met de bestaande oude ringmuur zal een secuur werkje geweest zijn, waarbij veel ouder werk ondermetseld diende te worden. Tot op grote hoogte zijn de muren in baksteen opgetrokken, maar de tweede woonlaag vertoont aan de buitenzijde grote mergelblokken. De baksteen is 6,5 cm tot 7 cm dik; de lengte varieert van 27 tot 29 cm.

Sinds onheuglijke tijden bevatte de toren maar twee woonlagen; waarschijnlijk is hij echter hoger geweest. Van de middeleeuwse daklijst viel ook voor de oorlog niets meer te onderkennen. In de hoeken van de eerste woonlaag ontdekt men sporen van gewelfribben; hoogstwaarschijnlijk overdekte een gewelf deze ruimte. Een beetje verwonderlijk werken de vensters; men ontwaart nissen met gemetselde zitbanken in de raamnissen, waarbinnen weer een inzet van baksteen met een nauwe lichtspleet. Aan de buitenzijde bespeurt men geen enkele aanwijzing voor het bestaan van vrij grote vensters. Van de tweede woonlaag is te weinig overgebleven om er gegevens betreffende de bewoning aan te ontleen. Oude foto's wijzen voldoende uit dat men in de achttiende eeuw grote vensters heeft ingezet. (afb. 10, pl. grond ± 1325)

Van de sluitwand – en dat moet dan een stuk oude ringmuur geweest zijn – was na de oorlogswinter niets meer terug te vinden. Hoe men in de toren kwam, laat zich slechts raden. Waarschijnlijk via een deur aan de oostelij-

ke hoek. Maar waar de toegang tot de tweede woonlaag gelegen heeft? Vanaf een stukje weergang bij de grote zaal? Vrijwel alle aanwijzingen zijn hier verdwenen.

De lezer met enig bouwkundig inzicht zal – een beetje verwijtend – vragen, wat er nu eigenlijk gebeurde met de kleine ruimte tussen de oostwand van de noordvleugel, de noordwand van de oostvleugel en de oude ringmuur. De onderzoeker heeft daar eigenlijk geen antwoord op; hij kan alleen maar lichtelijk beschaamd bekennen dat hij het niet weet. Zoals reeds vaker onder de aandacht van de lezer gebracht werd: hier is alle oorspronkelijke muurwerk na ongetwijfeld eindeloze interne verbouwingen – de laatste nog in 1926! – praktisch verdwenen. De verwoestingen van 1945 en later hebben dan ook alle sporen doen verdwijnen. Onder de begane grond werd de fundering van de oude ringmuur teruggevonden en dat was het dan. Nu ja, men ontwaart nog de aanzetten van de sluitmuur van de grote toren, die in de opmeting van Mialaret – van vóór de oorlog, nietwaar? – terug te vinden is. (afb. 3)

De afvoer van het privaat in de noordoosthoek van de noordvleugel werd met de westwand van de toren opnieuw bemetseld – in baksteen! – en men kan zich voorstellen, dat de afval langs de torenmuur traag naar de voet van de heuvel gleed.

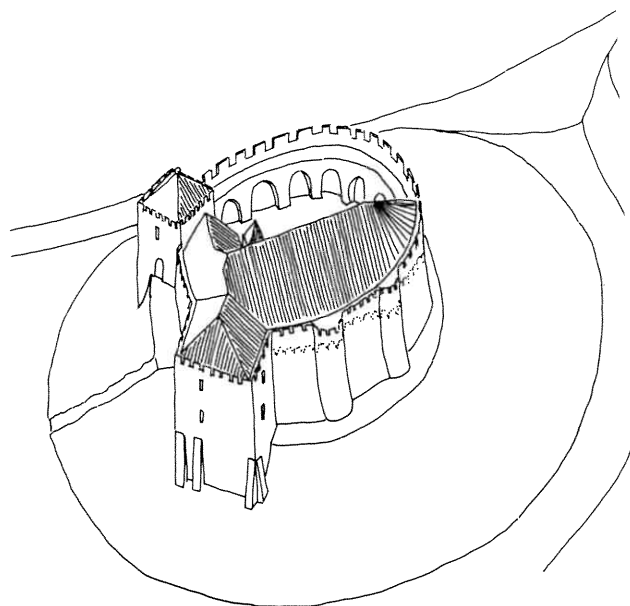
Blijft nog de moeilijk te beantwoorden vraag, wanneer de donjon gebouwd is. Nee, er zijn uit die vroege tijd geen bouwrekeningen bewaard, geen bestek, zelfs geen oorkonde met een opdracht aan een meester-metselaar. De laatste graaf van Kessel, Hendrik V (1254-1285) schijnt het niet bepaald naar den vleze te zijn gegaan, hoewel hij zich niet door de staat van zijn financiën heeft laten weerhouden om in Grevenbroich nog een burcht te laten bouwen. Om welke reden dan ook, in 1279 verkoopt hij burcht en graafschap Kessel aan de graaf van Gelre, Reinoud I (1271-1326). Het is alleszins denkbaar, dat graaf Reinoud het nodig oordeelde zijn pas verworven burcht een weerbaarder karakter te verschaffen door het toevoegen van een donjon aan het reeds bestaande complex. De verloren slag bij Woeringen (1288) bracht hem zodanig in financiële moeilijkheden dat hij zijn graafschap met de burcht aan zijn schoonvader de graaf van Vlaanderen in pand moest geven. Tot in het begin van de 14de eeuw lieten de financiële gevolgen van Woeringen zich voelen. Het komt mij daarom het meest waarschijnlijk voor – rekening houdend met de afmetingen van de gebruikte baksteen – dat de donjon rond 1320 gebouwd is. Wanneer Matthys van Kessel in 1338 met de burcht beleend wordt – onder voorbehoud dat Kessel open huis van de graaf blijft – zullen de bouwactiviteiten hun beslag hebben gekregen. De hoofdingang lag toen dus aan de oostzijde, zuidelijk van de kleine oostvleugel. De noordvleugel herbergde onder meer de grote zaal en woonvertrekken op de tweede woonlaag. De kelder veroorloofde de opslag van voorraden en leef-

tocht voor de winter. De donjon op de noordoosthoek verleende de sterkte niet alleen een onmiskenbare status, maar onderstreepte tevens de militaire betekenis. De waterput, die waarschijnlijk door het bouwen van de noordvleugel onbruikbaar was geworden, had men vervangen door een put in het westelijk gedeelte van de binnenhof. Deze werd bij de restauratie in het begin van de 17de eeuw volgestort; bij de consolidatie van onze dagen werd die put teruggevonden en weer uitgegraven. Hij maakt weer deel uit van het meubilair, dat de bezoeker nu eenmaal verwacht aan te treffen.

De zuidoostelijke toren, de Maastoren

Tegenwoordig betreedt men de burcht meestal – wanneer men niet de kelderdoorgang kan benutten – door de Maastoren. Boven de poort staat een steen met het wapen van Caspar van Merwyck, die in 1541 heer werd. Nu valt de toren niet zo gemakkelijk te dateren, maar uit de 16de eeuw stamt die toch niet; hij is ongetwijfeld ouder. We lezen bovendien in het meergenoemde boek van Hendricks, dat de steen hier eerst tijdens de restauratie van 1926 geplaatst is, nadat men hem ergens op een zolder had gevonden.⁴ Het muurwerk uit mergelblokken is niet ingebonden in het muurwerk van de ringmuur. Maastoren en ringmuur zijn derhalve niet met elkaar opgetrokken. Een onderzoek van de fundering heeft aan het licht gebracht, dat ook de funderingen niet tegelijkertijd zijn gelegd. Wanneer men het muurwerk van de ringmuur aandachtig bekijkt constateert men, dat de doorgang ingebroken is. Toch is de toren van de aanvang af bedoeld geweest als ingangstoren. In de poortdoorgang vindt men de gaten voor de schotbalk, waarmee de poort verregeld kon worden. Het met een harde natuursteen omlijste gat van 22 x 25 cm wekt de indruk, dat de poort zo nodig met een forse balk gebarricadeerd werd. Aan een woonvertrek behoeft bij een afmeting van 2,60 x 2,80 niet gedacht te worden. Voor de poortwachter hadden de bouwers een vensternis met zitbank in de zuidmuur uitgespaard. Men heeft van hieruit een aantrekkelijk gezicht op de Maas, maar het is nauwelijks aan te nemen, dat men is uitgegaan van de veronderstelling, dat de poortwachter wel een liefhebber van de natuur zou zijn. (Afb. 10, pl. grond ± 1400)

Naast de vensternis merkt men een kaarsennisje op, dat afgedekt wordt door een verweerd mergelornament, dat wellicht een afdekking in de vorm van een driepas moest voorstellen. Met heel grote aarzeling zou schrijver een datering in de late veertiende eeuw of de vroege 15de willen voorstellen. Dus kortweg, rond 1400 en dat met brede marges.

Afb. 14 *Schets van het kasteel rond 1400 in vogelvlucht, van noord naar zuid.*
(Tek. Ir. T. Baselier)

Verplaatsing van de toegang naar de Maastoren

De heer van Kessel, die wellicht uit status-overwegingen, de toegang tot zijn burcht verlegd heeft, wist misschien niet precies waarmee hij begon. De oostvleugel moet een voorwerp van langdurige zorg geworden zijn, nadat de nieuwe toegang eenmaal gerealiseerd was. Misschien moeten we deze beklagenswaardige wel zoeken achter de figuur van Willem I van Kessel, die als heer te boek staat van 1407 tot 1467. Wie weet heeft zijn echtgenote Gerarda van Broekhuizen, komende uit een groot en machtig geslacht, hem het hoofd op hol gebracht!

In de eerste plaats ontstond nu de mogelijkheid de ruimte in de oostvleugel met een paar meter te vergroten door de binnenmuur tussen de poortdoorgang en de wat klein bemeten oorspronkelijke oostvleugel door te slaan. Bovendien kon die oude vleugel ook aan de noordzijde uitgelegd worden door tot aan de muur van de grote toren alle obstakels uit te breken. Waarschijnlijk is men toen ook op de mooie gedachte gekomen, die oostvleugel nieuwe stijl te onderkelderen. Daar waren de bestaande funderingen niet op berekend, zodat er heel wat improvisatie aan te pas is gekomen, om het bestaande muurwerk te sparen en te ondervangen. In onze dagen zou men zonder mankeren de hele zaak afgebroken hebben en op de vereiste diepte begonnen zijn de muren opnieuw op te trekken. Zo niet de middeleeuwer. De poortdoorgang aan de binnenplaats werd eenvoudigweg dichtgezet. De moderne onderzoeker kan dit gepruts best waarderen, want daardoor krijgt hij tenminste nog een beetje kijk op de ontwikkelingen.

De kelder werd voorzien van een tongewelf in baksteen en vormde een ruimte van bijna 8 meter bij 4,80 m. Er

werd een doorgang gemaakt naar de kelder onder de noordvleugel, terwijl aan de noordzijde een wenteltrap naar de donjon door de oude ringmuur werd geboord. En voor zover we hebben kunnen zien vormde deze wenteltrap ook de enige verbinding met de bovenliggende woonlaag. De doorgang naar het terras toe moet strijdig geacht worden met alle middeleeuwse begrippen van veiligheid en kan nauwelijks vóór de 17de eeuw tot stand gebracht zijn. (Afb. 14)

Nog drie na-middeleeuwse toegangen

Op de zuidwestflank van de ringmuur tekent zich op alle oude afbeeldingen – te beginnen bij Jan de Beyer (afb. 15) – een toegang af, die ongetwijfeld pas na de middeleeuwen ontstaan is. In de plattegrond van Mialaret (afb. 3) kan men hem gemakkelijk herkennen. Het zal de uitgang geweest zijn die men bij voorkeur gebruikte om ter kerke te gaan. In de ommuring van het kasteelterrein rond 1650 heeft men te dien einde eveneens een doorgang opgenomen. Boven dit poortje naar het Kerkepad staat een steen met de wapens van Willem-Caspar van Merwyck en Judith van Lynden, gehuwd in 1647!⁵ De steen zelf draagt het jaartal 1651.

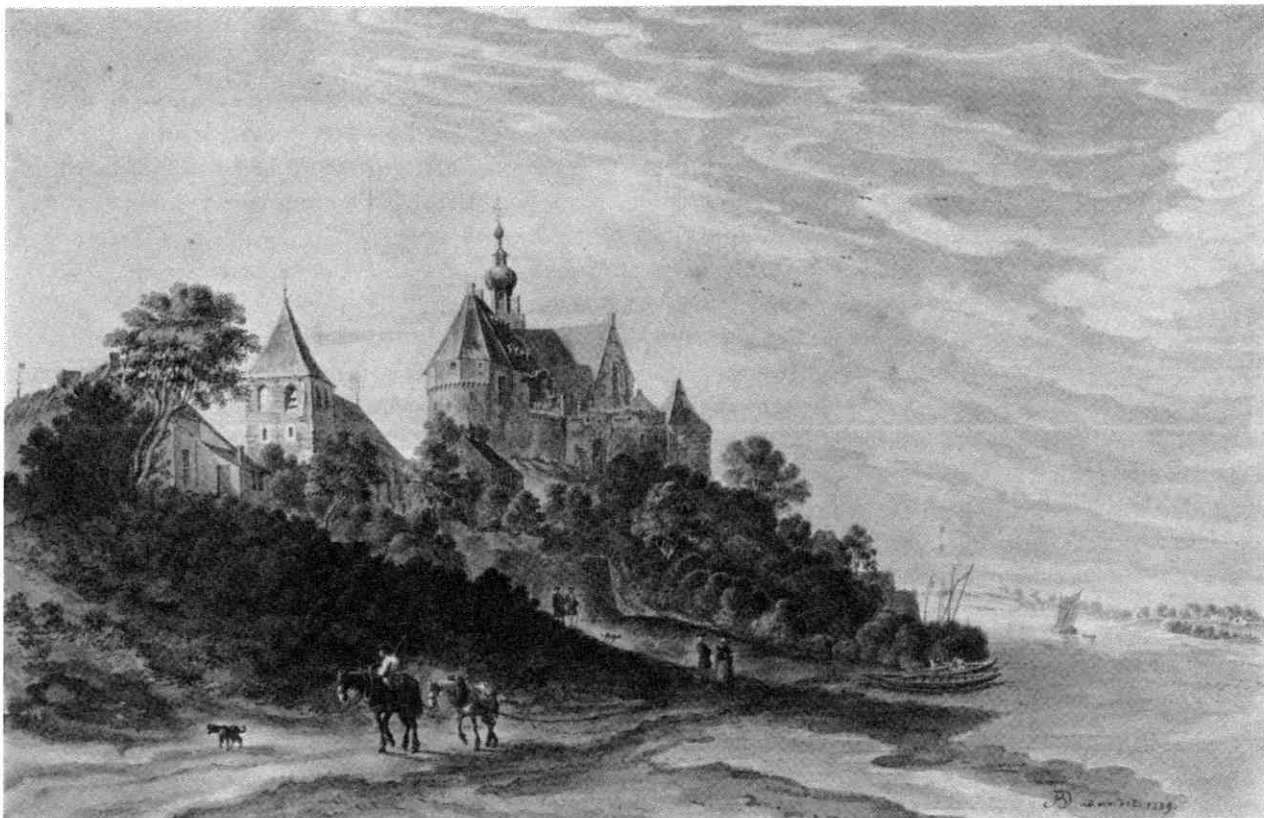
In dat jaar heeft de toenmalige bewoner Willem-Caspar bovendien een uitgang naar de Maasover laten maken, waarboven we wederom een wapenstein met het jaartal

1651 aantreffen.

Maar terug naar de zuidwestelijke uitgang van de hoofdburcht. Bij de ontplooiing van de bebouwing langs de zuidmuur moet die doorgang wat ongemakkelijk geworden zijn. Hij werd afgesloten, terwijl er een paar meter oostelijker een nieuwe doorbraak gemaakt werd. Die vinden we dan ook op de plattegrond van Mialaret terug; we ontdekken hem overigens ook op oude foto's van omstreeks 1925. Deze doorgang kwam uit in een portaal, waarin zich ook een trap bevond naar de tweede woonlaag.

Een andere na-middeleeuwse ingang schijnt mij de toegang tot de kelder, die uitkomt op een der terrassen; het bedoelde bevindt zich op ruim 5 meter boven het maaiveld van de Neerhof. Ongetwijfeld heeft men die gemaakt om de bevoorrading van de bewoners te vergemakkelijken. Alles kon via deze toegang zonder verwijl in de kelders worden opgeslagen. We zullen de doorbraak wel aan de herstellingen en wijzigingen uit de eerste helft van de 17de eeuw moeten toeschrijven; gedateerd is hij jammer genoeg niet.

Tenslotte de ingang, die waarschijnlijk toe te schrijven is aan de verbouwingen, die de Zusters in 1926 hebben doen uitvoeren. Die is – helaas! – ontstaan door het uitbreken van een gang in de ronding van de oostelijke van de beide uitspringende torentjes in de noordmuur. Een hoogst ongelukkige oplossing voor de vraagstukken, die

Afb. 15 Met kleur opgewerkte tekening van Jan de Beyer van het kasteel Kessel vanuit het westen uit 1939. (Part. bezit)

Afb. 16 *De oostwand van de geconsolideerde ruïne, vanaf de Neerhof.* (Foto J. Schuyf)

de Zusters bij het geschikt maken van de oude burcht als verblijf van schipperskinderen op te lossen hadden. Deze toegang kwam uit in een hal, waarin ook de trap naar de bovenverdieping was aangebracht. Het blijft te betreuren, dat men tijdens de grote consolidatie in de vijftiger jaren geen vrijheid gevonden heeft om deze doorbraak weer op te vullen en het torentje te herstellen. Als herinnering aan een bepaalde bewoningsperiode heeft het behoud van deze toegang geen enkele zin, daar hij niet uit andere bewaarde bouwkundige elementen verklaard kan worden.

Voortgaande bebouwing van het binnenplein

Men zou zo zeggen, dat na de boven besproken verbouwingen de heren van Kessel tevreden konden zijn. Eén soms wel wat bezwarende omstandigheid viel nu eenmaal niet te veranderen. Wanneer men op de Neerhof van zijn paard was afgestegen, dan wel uit de koets gestapt, dan begon het moeizame beklimmen van trappen naar de Maastoren. Hoe de oostflank van de heuvel er uit zag vóór de verbouwingen van de 17de eeuw, wij hebben er geen idee van. De onderste terrasmuur – die uit mergel – kon best nog wel eens uit de 16de eeuw stammen. Helaas is het onderzoek niet meer aan deze

vraagstukken toegekomen, zodat we alleen maar kunnen vaststellen dat de mensen, hoe dan ook, naar boven moesten om de burcht te betreden.

Maar verder . . . Een statige ingangstoren, een indrukwekkende hoofdtoren, twee woonvleugels haaks op elkaar, een ruim binnenplein. Kelders om de wintervoorraad op te slaan, het kon er allemaal best mee door.

Helemaal tevreden schijnen de bewoners toch niet geweest te zijn. In de loop der tijden – tussen 1450 en 1500? – heeft men de zuidmuur van de noordvleugel doorgetrokken tot aan de westzijde van de ringmuur. De hele noordelijke helft van het binnenplein was nu onder dak gebracht. Het had er lang ingezet; liep niet de boogfries de hele noordelijke buitenmuur langs tot op de zuidwestelijke ronding waar hij naar de oude weergang afdaalde? De hoekige bovenbouw van de ringmuur op de noordwestelijke ronding suggereert, dat daar al in een vroeger stadium iets tegen de muur gestaan heeft. Een suggestie, die door het terugvinden van wat muurwerk onder het loopvlak van het binnenplein enig voedsel krijgt. Maar hoe dan ook, de zestiende eeuw zag hier een ruimte met statige hoge ramen – ruim 3 meter! – verrijzen. Ze waren slechts een meter breed, maar verleenden de ruimte, die bovendien vlak bij de westelijke ringmuur z'n eigen ingang had, een vorstelijke allure. Hoewel, de

gebogen noordzijde moet de zaal wel een uitzonderlijk karakter hebben verleend.

De laatste middeleeuwse wijziging van het oorspronkelijke schema, waarvoor we overigens geen datering hebben kon pas tot stand komen na de laatste verplaatsing van de ingang; namelijk die door de Maastoren. Men heeft toen een toren opgetrokken op het binnenplein in de hoek tussen de noord- en de oostvleugel. Bij het onderzoek van het plein werden mergelfunderingen aangetroffen van een toren van 4 x 4 m met muren van 1,40 m dik. De ruimte binnen dit bouwsel meet slechts 2,60 x 2,60 m, zodat men hier nauwelijks een woonruimte kan verwachten. De verklaring van dit bouwsel als traptoren schijnt nog de meest aannemelijke. Nu was een stijgpunt – zoals een trap tegenwoordig in het overigens heel begrijpelijke vakjargon heet – op deze plaats geen overbodige luxe. Vanuit dit trappenhuis moet men zowel de oostvleugel als de noordvleugel hebben kunnen bereiken. (Afb. 10, pl. grond c. 1400)

Of men in de late middeleeuwen al begonnen was met de bebouwing langs de westzijde en de zuidkant van het binnenplein, is niet duidelijk. Daar hier alle bebouwing verdwenen is en de funderingen uitgebroken, valt er ook niets meer te onderzoeken. In ieder geval staat vast, dat de tekening van Jan de Beyer enige reden geeft tot overweging. Maar hoe dan ook, de 80-jarige Oorlog heeft grote vernielingen ten gevolge gehad.

Om maar iets te noemen: de traptoren verdween, de waterput raakte vol puin en werd bij de herstellingen verder opgevuld. Hij werd zelfs onzichtbaar, zodat er later een binnenmuur overheen kwam te liggen. De restauratie in het begin van de 17de eeuw moet heel wat veranderingen

hebben gebracht; waarschijnlijk verscheen toen het aardige torenspitsje op de totaal vernieuwde daken.

De consolidatie van 1958 heeft als uitgangspunt gehad het tonen van de middeleeuwse toestand tot aan de verwoestingen van de late 16de eeuw. Dat heeft niet geresulteerd in bijvoorbeeld het herbouwen van de traptoren. Maar het binnenplein met de weergang langs de zuidmuur maakt de bezoekers toch wel zeer vertrouwd met de middeleeuwse burcht van Kessel, die pas sinds 1798 de naam Keverberg kreeg in verband met nieuwe bewoners, die de naam introduceerden.

Daar ons geen oude afbeeldingen van de oostzijde van de burcht vóór de tweede helft van de 19de eeuw bekend zijn, valt er over de aanleg van de terrassen weinig te zeggen. De plaatsing van de ingang in de Maastoren wekt de suggestie, dat men een langzaam aflopende weg beneden langs de voet van de oostmuur had aangelegd; een weg, die misschien bij de donjon draaide en vervolgens tot op de zuidrand van de Neerhof daalde. Het stukje terrasmuur uit mergel schijnt deze opvatting te bevestigen, maar er zijn geen aanwijzingen om een datering van het mergelwerk in de late middeleeuwen een schijn van bewijs te verlenen. De steendruk van Schippers in het werk van Craandijk – een afbeelding uit het laatst van de vorige eeuw – geeft ons een heel romantisch beeld van de oostzijde. Volgens deze uitbeelding zouden de hedendaagse terrassen er honderd jaar geleden nog niet zijn geweest. En inderdaad heeft men neiging ze aan het begin dezer eeuw toe te schrijven. Maar in beginsel zal er – samen met het torentje – reeds in de 17de eeuw wel iets van een statige opgang geweest zijn.

Amersfoort, voorjaar 1989

Noten

¹ A. J. G. Hendricks, Kessel, Maasdorp met een rijke historie, p. 50 Venlo 1981. Uitg. Mij Dagblad voor Noord-Limburg b.v.

² J. H. A. Mialaret, De Monumenten van Geschiedenis en Kunst in de Provincie Limburg; tweede stuk: Noord-Limburg. Pag. 99 vlg. 's-Gravenhage 1937.

³ H. Clevis en J. J. A. Coldewey, De graven van Kessel; Castellogeica, periodiek v.d. Ned. Kastelen Stichting; I, pag 71 vlg. Zutphen 1984.

⁴ A. J. G. Hendricks, Kessel, pag. 138.

⁵ A. J. G. Hendricks, pag. 138.